

LAPIS-LOVAS ANETT

Kukoriczás János legújabb kalandjai

Szabó Borbála: A János vitéz-kód



LAPIS-LOVAS ANETT (1987) Sárospatak

Petőfi Sándor *János vitéze* a magyar nemzeti emlékezet kitüntetett darabja, így például a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének munkatársai által összeállított emlékezhely-honlapon is megtaláljuk.¹ A portálon láthatunk fotót János vitéz-kútról, -mozaikról, -pénzéméről, -parkról, illetve megnézhetjük az első kiadás borítóképét, valamint egy 1905-ös fényképet az elbeszélő költemény alapján készített színmű előadásáról. Az eredeti megjelenés óta eltelt bő másfél évszázadban számtalan módon megidéződött már a nagy klasszikus, de ifjúsági regényben talán még nem dolgozták fel – egészen 2020-ig. A tavalyi zűrzavaros esztendő egyik üde színfoltja lett Szabó Borbála *A János vitéz-kód* című regénye, amely a jól ismert alkotás új és meglepő olvasatát kínálja.

2014-ben már találkoztunk hasonló kísérlettel: Csurgó Csaba *Kukoricza* című fantasyje elsősorban felnőtteknek szól, és cyberpunk díszletek közé helyezi a jól ismert történetet. Ám nemcsak a *János vitéz*, hanem más klasszikus szövegek átirataival is megismerkedhetünk a kortárs magyar gyerekirodalomban: az *Apám kakasában* Lacki János és Vörös István írt változatokat többek közt Áprily Lajos, Devecseri Gábor vagy József Attila műveire; Varró Dániel *A diótörőt* írta át verses formában; Papolczy Péter *Hogyne szeretnélek!* című kötetében pedig Shakespeare-szövegeket fordított át mai nyelvre. Olyan kontextusba érkezik Szabó Borbála könyve, amelyben humoros, nyelvi játékokban gazdag alkotások sorakoznak, és közéjük *A János vitéz-kód* is beleilleszkedik.

A kötet a Pagony Kiadó Abszolút könyvek sorozatában jelent meg. A sorozat célkitűzése szerint a 9–12 éveseket kívánja megszólítani ötletes, izgalmas, humoros könyvkínálattal, időnként komolyabb témákat is feldolgozva. Szabó Borbála könyve a kreatív-vicces vonalon halad, a regény izgalmas alaphelyzete humorral és iróniával gördül előre. A szerző más műveiben is szívesen él a komikum eszközeivel: a Füge Produkció interaktív előadásában nagy sikerrel játszott *Szülői értekezlet* című drámájára is a szórakoztatás jellemző, sőt, a nehéz élethelyzetben szenvedő kamasz lányról szóló *Nincsenapám, seanyám* sorai közt is ott bujkál a derű. Ez utóbbi regényben szintén irodalmi toposzokhoz nyúlt a szerző, Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes tréfáit kísérhetjük végig, akik macskából lett ember, emberré lett macska képében csalnak mosolyt a főhős arcára.

Jelen regényben viszont éppen hogy nem mosolyt, hanem legörbült szájakat hagy maga után az irodalom. A főszereplők kiváló matekosok, az ötödikeseknek szervezett Bolyai-verseny országos első helyezettjei. Reálusként „természetesen” nem szeretik a magyart, és a bolyais csapat egyik tagja, Domonkos meg is magyarazza a szövegundorát: „A számoknak ugyanis határozott, pontos, állandó jelentésük van. Ha azt mondom, »14«, pontosan tudjuk, mire gondolok. Míg ha mondok egy bármilyen szót, például azt mondom, »biztos«, akkor valójában nincs pontos fogalmam, mit is üzenem ezzel a világnak.” Azonban csak addig támaszkodhatnak a számok precizitására, amíg valami rejtélyes dolog nem történik: egyikük, a flegma, nagyszájú Berti olvasás közben valahogy belekerül a *János vitéz*be. Eltűnése nyomán a teljes szöveg átíródik, és a valós, vagy mondjuk inkább úgy, hogy a művön kívüli világ szereplői a *János vitéz* újra és újra fellapozásával követhetik, Berti merre jár éppen. A különös eset az egész országot felbolydítja, mindenki Petőfit olvas, még a matekos társaság is, akik a felnőttek egy helyben toporgását megelegelve nyomozni kezdenek, hátha kiderül, hogy került oda Berti, ahol van, és hogyan tudják őt kiszabadítani.

Erős sztereotípiával él a szerző, amikor olyan matekosokat állít a cselekmény középpontjába, akik ki nem állhatják az irodalmat. Nyilván mindannyian ismerünk olyan gyerekeket és felnőtteket is, akik illeszkednek ebbe a „skatulyába”, és számukra azonosulási lehetőségeket kínálhat a regény, de úgy gondolom, hogy bár a nyelvet és a világteremtést illetően igazán kreatív megoldásokkal élt a szerző, a karakterek némiképp sematikusak maradtak. Például találkozunk vagány, magabiztos kislánnyal és érzékeny lelkű kislánnyal is; a gyerekek talpraesettebbek és ügyesebbek, mint a felnőttek, akik viszont

inkább tehetetlenek, és a saját gondjaikkal vannak elfoglalva – ezek a szereplők és gyerek–felnőtt viszonyok már ismerősek lehetnek más gyerek- vagy ifjúsági irodalmi szövegekből is.

A történet középpontjában egy megfajított probléma áll, amit a fiatalok minden akadályt leküzdve megoldanak a regény végére. A szereplők, cselekményelemek tehát ismerősek ugyan, a könyv mégsem válik lapossá vagy unalmassá, és ez főként a már emlegetett humornak köszönhető. Ennek egyik forrása a klasszikus szöveg átírata. Nagyon szórakoztató, hogy egy 21. századi kiskamasz belecsöppen a *János vitéz* világába, és próbál szót érteni a szereplőkkel, főleg Jancsival. Berti így mutatkozik be neki és Iluskának: „A fiúcska most már nem volt rest felelni: »Titkos nevem Vipmáj. A normális Berti. / Hosszabban fogalmazva Turchányi Albert. / Nem tudnának valahol itt egy wifi-routert? // Ja, és a Petőfi öt a-jába járok. / Szóltok, ha valahol adótornyot láttok?« / Jancsiék kacagtak, hogy torkukon kifért, / Nem értjük bolondos beszéded, kis lidérc!” A felező tizenkettesek csak ritkán bicsaklanak meg, és „elbírják” a kortárs szlenget is. Szabó Borbála leleményesen vegyíti a 19. és 21. század nyelvi elemeit, a rímek jól csengenek, és nemritkán meghökkenítőek (pl. kába – gyöngyháza, ocsmány – olvasmány). Nem csupán Petőfi szövegvilága idéződik meg a regényben, hanem Vörösmarty *Előszójából* is olvashatunk egy részletet, illetve a nyomozás egyik kulcsmomentumaként Benke Márton irodalomtörténész Balassi *Egy katonaéneke*ben mutatja ki a krisztogramot (Krisztus nevének első két hangját, görög betűvel írva), úgy, hogy bizonyos kifejezéseket összeköt egymással. A gyerekek ennek mintájára készítenek egy ábrát, amit ráhelyeznek a *János vitéz* első három versszakára, és a könyv hirtelen életre kel...

A kódfejtéssé váló vizsgálódás tétje nem csupán az, hogy kimenekítsék az időközben felnőtt Bertit a szövegből, hanem az is, hogy megszabadítsák az országot az embereken elhatalmasodott melankóliától. A csavaros eszű kisfiú részvételével a *János vitéz* története az eredetihez képest eltérő fordulatokat vesz. Berti tanácsára Jancsi feleségül veszi a francia király lányát, ezzel pedig lelassul a cselekmény: „Mintha egy folyó megállna, egyszer csak nem folya tovább, egy hosszú tó lenne belőle! Valami ilyesmi történt Kukoricza Jancsi életével is. Azzal, hogy francia király lett, az élete nem arra folyt tovább, amerre kellett volna.” Ezért Jancsi a démoni ellenségeket sem győzi le, azok pedig támadásba lendülnek: Magyarországot valamiféle depresszív hangulat járja át, az emberek éjszakánként rémálmokat látnak, nappal pedig alulmotiváltak, érdektelenek. „Valós” és „fiktív” egymásba csúszik, és csak úgy lehet visszaállítani határokat, ha a gyerekek behatolnak a mesébe, és Jancsi életének folyását arra irányítják, amerre az eredeti történet szerint haladnia kellett volna. Viszonylag egyszerű olvasatot hozhatnánk így létre valóság és fikció feszültségéről, ha nem lenne a regényben egy narratív csavar. Az elbeszélő minduntalan kikacsint az olvasókra, transzparenssé téve a sztori megalkotottságát. Számos magyarázó (vagy magyarázatot visszavonó, megkérdőjelező) lábjegyzettel él, például: „NE NYAGGASSATOK, gyerekek! Higgyétek el, hogy én sem értem ezeket a dolgokat jobban, mint ti!”, illetve a főszövegben is utal arra, hogy omnipotens narrátorként lehetősége van alakítani a szereplők sorsát: „Remélem, tudjátok, hogy hatalmamban állna bármit megtenni Liedenwall Edit tanárnővel, kihajíthatnám az ablakon, vagy kiütésekkel lephetném el a bőrét...”

Ugyanez az elbeszélői hang szólal meg az *Előszóban* is, amelyben kiemeli, hogy „a legtöbb író általában csak jópofáskodásból ír *Előszót*. Az a célja, hogy szimpatikusabbá tegye magát az Olvasónak. Hogy már jó előre egy kicsit összebarátkozzon vele... Én, bevallom, az ilyenfajta hízelgést mélységesen megvetem! Beszéljen csak magáért az a mű, hát nem?” Az elbeszélő ily módon nemcsak a szöveg megkomponáltságát viszi színre, hanem saját elbeszélésmódjához is ironikusan viszonyul: azt állítja, hogy nem óhajt barátkozni az olvasóval, mégis minduntalan ezt teszi. Egy ponton az extrafikcionális világra utalva a Szabó Borbála és a Berg Judit neveket is említi, utóbbira „Judit barátnőmként” hivatkozik. Úgy tűnik, a narrátori pozíció közel kerül a „beleértett szerzőhöz” – Wayne C. Booth azért dolgozta ki ezt a fogalmat, hogy a narrátori pozíciót ironizáló, az általa mondottak érvényességét aláásó szövegek kezelhetővé váljanak.² Összetett hang jött tehát létre, számomra a kötetnek ez a szintje mégis kissé túlírtnak bizonyult. Az ironikus kiszólások gazdagítják a kötet humorát, de összezavarják a történetmondást, és elbizonytalanítják az olvasót (e sorok íróját legalábbis): miért beszél az elbeszélő? Azért, hogy elmondja a négy Einstein történetét, vagy azért, hogy ennek apropóján barátkozzon vagy anekdotázzon? Nemcsak az elbeszélő célja bizonytalan kissé, hanem a műben elfoglalt helye is: „csúszkál” a hetero- és homodiegetikus pozíciók között, olykor úgy tűnik, felette áll az eseményeknek és irányítja azokat, olykor pedig mintha rá is hatással lenne mindaz, ami a szövegben történik (például az általános melankólia őt is eléri, és „idő előtt” befejezi a re-

gényt). Mindent összevetve úgy látom, a regény narrációja sok szempontból vizsgálható, de helyenként észrevehetünk benne megoldatlanságokat.

Míg a narrációs technika jellegzetesen posztmodern, addig a könyvben áttételesen megképződő irodalomszemlélet mintha távolságot tartana ettől az irányzattól. Azzal, hogy Jancsi sorsát a „helyes” irányba kell terelni, mintha azt üzenné a regény: minden szónak, minden cselekményelemnek tétje van, ezért az eredeti műalkotáson nem szabad változtatni, az újraírás nem kívánatos. A regényben mégis megvalósul a *János vitéz* átírása, sőt paródiája, ami olykor travesztiába hajlik. Amikor azonban a gyerekek helyrehozzák a Berti által okozott károkat, a költemény visszaalakul az eredeti formájába, és az egész hajcihőnek csak ennyi nyoma marad a szövegben: „S amíg a tündérek örömtáncot jártak, / Gratulálván a szépséges ifjú párnak, / Az egyik leányka egy tárgyat vett észre / Tündérek tavának csillámló vizébe. // »Nohát, egy kis üvegszempár!« és kikapta / A habokból, majd fitos orrára rakta. / Megszédült, kacagott, ahogy belenézett, / Tapssal ünnepelték a többi tündérek.” – Berti otffelejtette a szemüvegét Tündérország tavánál. A regény befejezése úgy válik megnyugtatóvá és katartikussá, hogy helyreáll a *János vitéz* világa, ismét olvasható a kanonikus mű. Mintha az elbeszélő fejében az járt volna: játszom egy kicsit a szöveggel, de aztán gyorsan rendet is rakok! A regényben tehát egyszerre történik meg a műalkotás posztmodern újraírása és az újraírás visszavonása is. A borítón található *A négy Einstein és az irodalom* címke, illetve a regény utolsó mondatai – „Na, most tényleg vége a regénynek! (VAGY MÉGSEM...?)” – azt engedik sejtetni, hogy a későbbiekben még színre lép ez a furfangos elbeszélő, és talán újabb történetet fog a feje tetejére állítani.

A *János vitéz-kódot* azoknak a gyerekeknek lehet ajánlani, akik már megismerkedtek Petőfi művével – úgy vélem, az eredeti szöveg ismerete szinte nélkülözhetetlen ahhoz, hogy ez a regény izgalmassá váljon a fiatal olvasók számára. „Ha ilyen lenne a magyar, többet olvasnék!” – kiált fel az „izom-agyú” Norbi, a négy Einstein osztálytársa, amikor meglátja, miként változott meg a *János vitéz* Berti hatására. Bízhatunk benne, hogy lesznek olyan vállalkozó szellemű magyartanárok, akik megmutatják a tanítványaiknak ezt a könyvet – s ők talán a Norbiéhoz hasonló véleménnyel forgatják majd.

JEGYZETEK

¹ <http://deba.unideb.hu/deba/emlekezethely/eh.php?id=8>

² Lásd: Füzi Izabella, Török Ervin, *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*, <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20%28E%29/tankonyv/narracio/index03.html>

